

**СРЕДСТВА ЗА ПОСТИГАНЕ НА СВЪРЗАНОСТТА
НА ИЗРЕЧЕНСКО И НАДИЗРЕЧЕНСКО РАВНИЩЕ
В СЪВРЕМЕНОТО ОБУЧЕНИЕ
ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД**

Рени Манова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**COHESIVE DEVICES ON SENTENCE LEVEL
AND ABOVE SENTENCE LEVEL IN THE PROCESS
OF LEARNING BULGARIAN LANGUAGE AS A FOREIGN**

Reni Manova

Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Abstract. When we produce text we have a number of linguistic techniques at our disposal to make sure that the whole „sticks together“. We can, for example, use lexical repetition and chains of words within the same lexical set through a text to have this effect. The topic of the text is reinforced by the use of the same word more than once or by the inclusion of related words. We can use various grammatical devices to help the recipient understand what is being referred to. The aim of the article is to represent the results of a survey which demonstrates what types of cohesive devices are recognized by foreign students, studying Bulgarian.

Keywords: cohesive devices, lexical cohesion, grammatical cohesion, sentence level, survey, foreign students

Свързаността във формален и смислово-интенционален план между изграждащите конституенти е иманентна черта на текста. Както е било отбелязвано, „главното условие за съществуването на текст е свързаността на изреченско и надизреченско равнище“ (Тодорова, Трифонова/Todorova, Trifonova 1995: 82).

Кръгът на езиковите средства за постигането на текстова кохезия е твърде широк. В него се включват граматични категории, синтактични средства, както и лексикално-семантични средства, номинативни вериги, контактови средства.

Граматическата кохезия е тип повърхнинна връзка между изреченията в даден текст, която се обезпечава чрез граматически средства и механизми, чрез *използване на определителен член, чрез граматическо съгласуване, чрез повтаряне, елиптиране, редуване и противопоставяне на глаголни темпорални показатели, чрез употреба на различни видове съюзи в начална позиция (юнкция)* (Добрева, Савова/Dobreva, Savova 2009: 29). Според Халидей и Хасан форми на граматичната кохезия са явленията *рекурренция, субституция, елипса и конюнкция* (Halliday, Hasan 1976).

Най-фреквентно използваните в практика елементи за подсигуриването на връзките между текстовите компоненти са съюзите. Ван Дейк предлага класификация на конекторите съюзи, които изразяват следните отношения: *конюнкция, дизюнкция, алтернация, контраст, отстъпка, условие, каузативност, причина, обобщение, обстоятелство (време, място, начин)* (Van Dijk 1977: 53).

Една от основните стъпки при процеса на разбиране на текста се свързва с проследяването на връзките между текстоизграждащите компоненти (изречения и надизреченски единства). Това най-общо може да се възприеме като структура на текста.

Трябва задължително да се отбележи, че процесът на интерпретация на текста, в който се използват общи знания на участниците в комуникацията, е обусловен от структурата на езика, а също и от културата. Ето защо „начинът на реализация на свързаността, както и средствата за сигнализирането ѝ могат да варират в различните езици“ (Тодорова, Трифонова/Todorova, Trifonova 1995: 185).

При преподаването на българския език на чужденци е от особено значение обучаваните да бъдат запознати с основните модели на свързване между изреченията в текста, да бъдат снабдени с набор от възможни начини за реализиране на споеността между изреченията и свръхфразовите единства.

Целта на статията е да представи резултатите от анкета, проведена с чуждестранни студенти, изучаващи български език в СУ. Броят на участниците е 20, разпределени в три езикови групи – славянска (украинци – 10), балканска (гърци – 5) и западна (италианци – 5). Степента им на владение на български език е В2. Чрез анкетата се установява кои средства за реализиране на текстовата свързаност в българския език биват разпознати от студентите.

Халидей и Хасан (Halliday, Hasan 1976) описват средствата (*кохезионни връзки*), с помощта на които се свързват частите на текста по определен начин: референция, субституция, елипса, съюзно свързване, лексикални връзки.

Референцията се определя като обозначаване на обект чрез използването на *лексикални елементи, местоимения, степени на прилагателните имена*.

На английски език съществуват изказвания с компаративните степени, описани от Халидей и Хасан, от типа на:

I'd like more.

На български език се предава като: Искам *още* (супа, сок), т.е. прави се референция към денотат, споменат преди това в изказването (анафорична употреба.) В българския език компаративната степен се предава с наречието *още*.

В английския език се срещат и случаи на катафорична употреба, като тези със суперлативна степен:

I demand the best. Your service leaves much to be desired.

Изисквам най-доброто от Вашето обслужване. Има още много какво да се желае по отношение на него.

Както отбелязват Халидей и Хасан, за разлика от референцията, субституцията не се отнася към конкретен обект, а към клас от обекти:

Did you find the blankets? Only the blue ones.

Намери ли одеялата? Намерих единствено сините.

Сините не се отнасят към търсените одеяла, а към клас от обекти – сините одеяла.

Субституцията може да се отнася към номинални групи, към вербални групи, към цели изречения.

Елипсата може да се определи като нулева връзка, защото възелът реално не се изрича.

Налага ли се дойда? Да, налага се (да дойдеш).

Дойдоха ли туристите? Да (дойдоха).

Съюзните връзки подпомагат осмислянето на информацията от реципиентите. Различават се следните типове съюзни връзки: **адитив** (добавяне на информация към предшестващия дискурс), **адверсатив** (функция противопоставяне на информация от предходния дискурс), **каузатив** (обясняване на причинно-следствените връзки между текстовите елементи, т.е. изреченията), **темпорал** (обясняване на последователността при осъществяването на действия).

Сред лексикалните връзки се нареждат: повторения, синоними, по-висши йерархични отношения (*superordinate*), колокации.

Трябва да се обясни защо е толкова важно да се проследи какви съюзни маркери и релации разпознават в текстовете чужденците. Те би следвало да знаят как да подреждат думите, но и как да свързват идеите и пропозициите. Не бива да се забравя, че всички конектори се използват, за да „подчертаят значението на една дума, фраза или пропозиция в отношение с друга“ (Hughey, Wormuth, Hartfiel, Jakobs 1983: 121).

В анкетата, предложена на чуждестранните студенти, са използвани автентични текстове, функциониращи в разнообразни контексти. Автентичният текст е най-сложен при перцепция като структура и като лексикален запас.

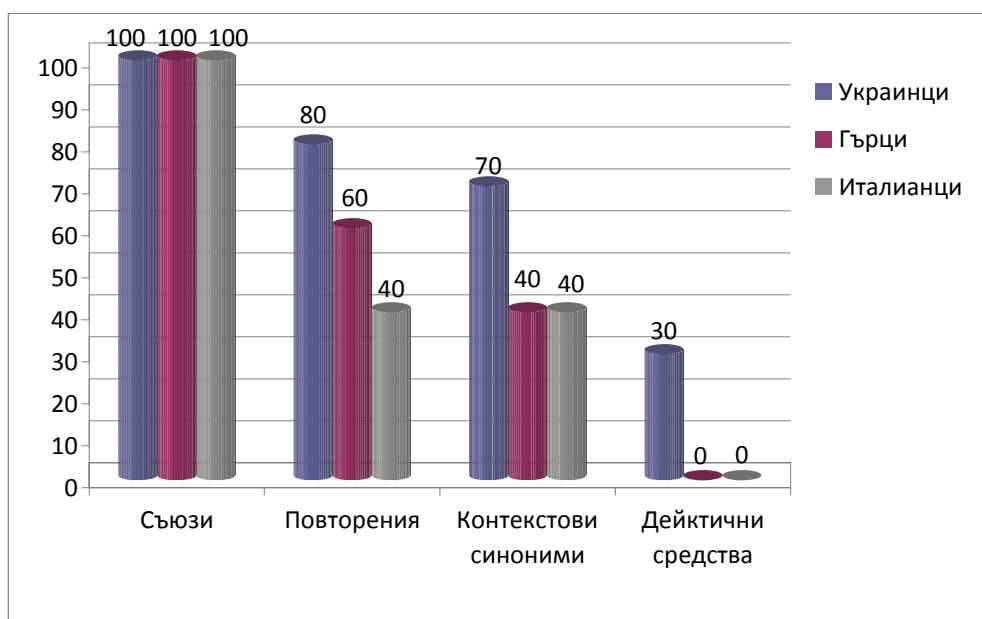
Използваните в анкетата текстове са следните:

1. Публицистичен стил (статия от вестник)
<<https://www.24chasa.bg/novini/article/6101882>>
2. Научнопопулярен стил (статия в National Geographic)
<<http://www.nationalgeographic.bg/?cid=120&article=4644>>
3. Художествен текст (откъс от разказа „Юнашки глави“ на Й. Йовков)
<<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=95&WorkID=2294&Level=3>>
4. Текст от форум в интернет
<<http://www.bg-mamma.com/index.php?topic=900023>>

С оглед на типологията на въпросите следва да се отбележи, че те се класифицират според начина, по който анкетируваният дава отговор на посочения въпрос. В анкетата присъстват въпроси от типа **свободен отговор**. При въпросите със свободен отговор студентите следва самостоятелно да формулират своя отговор.

Въпросът *Как са свързани изреченията в текста? Дайте примери* е ориентиран към извеждането на маркерите на текстовата кохезия, разпознавани от чужденците при перцепция на текста.

Студентите разпознават следните конекторни механизми (средства за скрепяване на смисъла). На първо място са съюзите, посочени от всички анкетирани от трите езикови групи (100%). Повторенията са разпознати от 80% от украинците, 60% от гърците и 40% от италианците. Контекстовите синоними са изведени от 70% от украинците, 40% от гърците и 40% от италианците. Дейктичните средства са посочени единствено от 30% от украинците. Процентното съотношение е представено на фигура 1:

Фигура 1

Прави впечатление, че студентите от западната и балканската група извеждат ролята на съюзите и лексикалните елементи, докато студентите от славянската (украинската) група правят по-детайлен анализ, като откриват още средства на текстовата свързаност – дискурсно-дейктични средства. Това може да се обясни с факта, че украинският е близкородствен език. Някои примери за текстова свързаност, ексцерпирани от анкетите на студентите, са¹:

1. Студенти с майчин украински:

Вътре в блокове на текста има също свързващи лексикални средства : повтаряне на ключови думи

Има рамкови конструкции от типа *колкото–толкова*. Често изречения се започват от препратки: *Според*

¹ Запазен е автентичният правопис. При студентите от украинската група има допуснати грешки при членуването.

Изречения са свързани по смисъл, последователно: *Никой не знаеше годините на старата тополя. Макар че беше с изсъхнал връх и понаведена на една страна, тя не падаше, както очакваха някои.*

Някои с помощта на контекстуални синоними: *неизменни = едни и същи, дядо руси=той*; преброяване *И още...*; с съюзи *макар че, тъй, и*; конкретизиране *Наблизо, в съседния двор. някои проучвания...*

Вступление, миналото (*преди години*), съвременност (*тази година*), прогноза за бъдещо (*могат да бъдат*), пожелаване за читателя.

2. Студенти с майчин език гръцки:

Няколко пъти са свързани чрез съюзи. Има и изречения свързани с който.

Думите са свързани чрез съюзи „и“, „тъй като“, „поради“, „но“

Изреченията са свързани чрез съюзите, като например „и“.

3. Студенти с майчин език италиански:

Думите са свързани със съюзи, както на пример „но“, „поради“, „тъй като“ и т.н.

Изреченията са свързани чрез съюзите, като например „Макар че“.

Особено ценно е, че студентите с майчин език украински успяват да определят дейктичните елементи като средства на текстовата споеност. Трябва да се отчита, че текстът се поражда в определен контекст на употреба. Осмислянето на потенциалното текстово значение изисква, както подчертава Б. Джонстън, „разбиране на обкръжаващия, материалния свят, на социалния свят, на лингвистичния свят, в който то се е породило“ (Johnstone 2008: 94).

Когато се изяснява връзката *текст – дейксис – контекст*, трябва да се спомене още един аспект. При дефинирането на категорията *дейксис* Дж. Браун (Brown 1995) се опира на изследванията на Филмор (Fillmore 1997) и Левинсън (Levinson 1983). Подчертава се, че функцията на дейксиса в езика обикновено се свежда до това да бъде отпавна точка за говорещия в момента на говоренето². Браун се позовава на позицията на К. Бюлер, че съдържанието на лексеми като *what* (какво), *here* (тук), *there* (там) се променя с позицията на продуциращия изказването, точно както местоименията *аз* и *ти* се „прехвърлят“ от единия комуникатор върху другия с размяната на ролите на отправител и получател.

Хач подчертава, че значението на изказването/текста може да бъде разбрано само ако се вземат предвид лингвистичните маркери, които имат насочваща функция в даден контекст. Дава се пример със ситуация, при която професор е оставил бележка на вратата на кабинета си, която гласи: *Sorry I missed you. I'm in my other office. Back in an hour.* (Съжалявам, че се разминахме. В другия ми кабинет съм. Ще се върна след час). Без да се знае кой е реципиентът или къде се намира другият кабинет, трудно може да

² В руските изследвания се говори за дейктичен център (мястото на осъществяване на речевия акт) и момент на говоренето (времето на осъществяване на речевия акт) – вж. Плунгян 2011.

се направи смислена интерпретация на съобщението. Онези средства, които са контекстуално обусловени, са дейкитични (Hatch 1992: 210).

Като обобщение на резултатите от анкетата може да се каже, че чужденците разпознават основните маркери на граматичната и лексикалната кохезия в текста. Най-общо може да се открият три възможни пътя за представяне на моделите на свързване на изреченско и надизреческо равнище на чужденците.

Първо, това са упражненията за трансформация. Например: Трансформирайте двете прости изречения в сложно съставно:

Купихме си пиано. На него свирим непрекъснато.

Купихме си пиано, на което свирим непрекъснато.

(Хаджиева, Влахова, Шушлина, Байчева, Манова/Hadzhieva, Vlahova, Shushlina, Baycheva, Manova 2016: 205).

На второ място се нареждат упражненията за попълване на липсващи части от текста, при които студентите поставят подходящите съюзи, местоименни форми и т.н.

Третият възможен път е на студентите да се представят най-често срещаните модели на свързване между изреченията под формата на контактни и дистантни връзки. На чужденците може да се предложат техни собствени текстове за пример. Анализът на следващия текст, създаден от средно напреднал чуждестранен студент с майчин език руски, онагледява акумулацията, глутинацията и връзките между изреченията.

Мартениците се слагат на 1 март за здраве. (1) **Те** се изработват предимно от вълнена или памучна прежда в два основни цвята – бяла и червена. (2) Цветовете имат определен смисъл: червено – кръв, живот; бяло – чистота, щастие. (3) **Мартениците** се носят до появата на първото цъфнало дърво или на първата пролетна птица, тоест до настъпването на пролетта. (4) След това се поставят на дърво или под камък. (5) За първи път видях, носих и окачих на дърво мартеница тази година в България. (6) На 1 март, когато отидох на университет, хората започнаха да си подаряват мартеници и да си желаят „Честита Баба Марта“. (7) Аз бях леко изненадана, защото не очаквах толкова много хора да спазват **тази традиция**. (8)

Между първото и второто изречение контактната връзка се осъществява с **местоимение** (субститут), а между второто и третото чрез **повторение** на лексемата *цвят*. Вече познатият и въведен в текста денотат е членуван със съответния артикъл. Между първото и четвъртото изречение е налице дистантна връзка чрез повторение на лексемата *мартеници*. Между четвъртото и петото изречение връзката се реализира чрез елиптирано местоимение *те* (*pro-drop* позиция), като маркер на кохезията в случая функционира глаголната флексия за 3 л. мн.ч. (се поставят – те). Връзката между петото и шестото изречение отново е осъществена чрез повторение.

Шестото, седмото и осмото изречение в комуникативен план са обединени, защото представят разказ за преживяванията на пишещия. На формално ниво тази свързаност се експлицира чрез глаголната флексия и местоимения.

Цитирана литература

- Добрева, Савова 2009:** Добрева, Е., И. Савова. *Текст и дискурс: терминологичен справочник*. В. Търново: Фабер. (Dobрева, E., I. Savova. *Tekst i diskurs: terminologichen справочник*. V. Tarnovo: Faber.)
- Плунгян 2011:** Плунгян, В. А. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Москва: РГГУ. (Plungjan, V. A. *Vvedenie v grammaticheskuyu semantiku: grammaticheskie znachenija i grammaticheskie sistemy jazykov mira*. Moskva: RGGU.)
- Тодорова, Трифонова 1995:** Тодорова, Ел., Й. Трифонова. Квантитативни аспекти на свързаността на текста. – В: Димитрова, Ст. (съст.) *Лингвистика на текста*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 82–135. (Todorova, El., Y. Trifonova. Kvantitativni aspekti na svarzanostta na teksta. – V: Dimitrova, St. (sast.) *Lingvistika na teksta*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 82–135.)
- Хаджиева, Влахова, Шушлина, Байчева, Манова 2016:** Хаджиева, Е., Р. Влахова, В. Шушлина, В. Байчева, Р. Манова. *Нова практическа граматика на българския език за чужденци*. София: Гутенберг. (Hadzhieva, E., R. Vlahova, V. Shushlina, V. Baycheva, R. Manova. *Nova prakticheska gramatika na balgarskia ezik za chuzhdentsi*. Sofia: Gutenberg.)
- Brown 1995:** Brown, G. *Speakers, listeners and communication: Explorations in Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fillmore 1997:** Fillmore, Ch. *Lectures on deixis*. CSLI Publications.
- Hallyday, Hasan 1976:** Halliday M., R. Hasan. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hatch 1992:** Hatch, E. *Discourse and language education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hughey, Wormuth, Hartfiel, Jakobs 1983:** Hughey, J., D. Wormuth, V. Hartfiel, H. Jakobs. *Teaching ESL Composition: Principles and techniques*. Newbury House Publishers, Inc.
- Johnstone 2008:** Johnstone, B. *Discourse analysis*. Second edition. Blackwell Publishing.
- Levinson 1983:** Levinson, St. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Dijk 1977:** Van Dijk, T. A. *Text and context. Explorations in semantics and pragmatics of discourse*. London: Longman.

Рени Манова
София 1504
Бул. „Цар Освободител“ 15
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Катедра по български език като чужд
r_manova@slav.uni-sofia.bg

Reni Manova
Sofia 1504
15 Tzar Osvoboditel Blvd.
Sofia University St. Kliment Ohridski
Department of Bulgarian Language as a foreign
r_manova@slav.uni-sofia.bg